

İNGİLİS DİLİNDƏ SKANDİNAVİYA MƏNŞƏLİ ALINMA SÖZLƏRİN LEKSİK VƏ SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. Dilə yeni söz alınmasının əsas səbəbləri dilin leksikasında baş verən bir sıra yenilikləri və dil sistemlərində bir çox dəyişmələri doğuran səbəblərə uyğun gəlir. Başqa xalqlara məxsus anlayışların əxz edilməsində dilin özündə yeni adın yaranması üçün zəngin daxili imkan olmasına baxmayaraq sözün başqa dildən alınması üstün tutulur. Başqa dildən alınan hazır materialı dilin öz qanunlarına uyğun şəkildə dəyişdirib mənimsəmək respirent dildə yeni sözün yaranmasından daha asandır. İngilis dilinə keçmiş alınma sözlərin dildə qəbul olunmasının səbəblərindən biri kimi yuxarıda göstərilən səbəb haqqında danışmaq olar.

B. Abbasova “Söz alma hadisəsinin əsasları” kitabında qeyd edir: “Məlumdur ki, Britaniya adalarında German tayfalarının – Anqlar, Sakslar və Yutların hələ məskunlaşmadığı dövrdə bu tayfalar ilə Romalılar arasında ticarət əlaqələri mövcud olmuşdur. Bu səbəbdən onlar Romalı tacirlərdən ticari anlayışlarla bağlı, o cümlədən onlar üçün yeni anlayışları adlandırmaq üçün külli miqdarda söz almışlar. Bu sözlər Roma mədəniyyətini əxz etdirir və latın mənşəli sözlərdir. Bu cür alınmaların ingilis dilində tarixi daha qədim hesab olunur və bu sözlər Latın dilindən ingilis dilinə keçmiş sözlərin birinci səviyyəsini formalaşdırır” (1, s. 145-148).

Əsas hissə. Bu sözlər, əsasən, şifahi formada qəbul olunurdu və bu səbəbdən də sözdəki hərflərin sayı daha az olurdu. Məsələn: *vvine* (Latın *vinum*), *pepper* (Latın *piper*), *pear* (latın *pirum*), *cheese* (Latın *caseus*), *butter* (Latın *butyrum*), *etc.* Bu növ səviyyəyə aid olan sözlərin digər bir qismi isə, 400 ildən artıq Roma imperiyasının əsarəri altında olan Britaniya adalarına V əsrdə german tayfalarının gəlişindən sonra ingilis dilinə keçmiş Latın mənşəli sözlər hesab olunur. Bu alınmalar barədə Haugen “The analysis of linguistic borrowings” əsərində yazır ki, “Romalıların quruculuq və tikinti işləri ilə əlaqədar işlətdikləri sözlərdir. Məsələn: *street* (Latın *strata vita*), *port* (Latın *piper*), *vvall* (Latın *vallum*), *camp* (Latın *campus*) *etc.* Coğrafi yer adlarından isə, muasir ingilis dilinə *chester* (Latın *castrum*), sonluğu ilə bitən adlar bu dövrdə alınmışdır” (2, s. 18-20). Məsələn: *Manchester*, *Gloucester*, *Lancaster* *etc.* Latın dilindən respirent dil olaraq İngilis dilinə keçmiş sözlərin ikinci səviyyəsini bütün ingilislərin xristianlığı qəbul etdiyi bir dövrdə, yəni VI-VII əsrlərdə alınmış sözlər yaradır. Dilə yeni idea və anlayışların gəlməsi məhz bu dövrdə dilə yeni sözlərin keçməsi də səbəb olmuşdur. Bu tip alınmalara aşağıdakılar daxildir: *angel*, *bishop*, *candle*, *monk*, *priest*, *saint* *etc.*

Qalperin Latın mənşəli alınmaların bu səviyyəsini aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1. **Əv təsərrüfatında işlənən əşyaları ifadə edən sözlər:** *anchor* (Latın *ancora*), *box* (Latın *buxus*), *butter* (Latın *butyrum*), *chalk* (Latın *calcum*), *dish* (Latın *discus*), *kettle* (Latın *catillus*) *etc.*
2. **Geyim əşyaları ifadə edən sözlər:** *cap* (Latın *cappa*), *sock* (Latın *soccus*) *etc.*
3. **Uzunluq və çəki vahidlərinin ifadə edən sözlər:** *circle* (Latın *circulus*), *mile* (Latın *millia*), *pound* (Latın *pondo*), *inch* (Latın *incia*) *etc.*
4. **Heyvan, quş və balıq adları bildirən sözlər:** *ass* (Latın *asinus*), *camel* (Latın *camelus*), *peacock* (Latın *pavo*), *turtle* (Latın *turtur*) *etc.*
5. **Bitki adlarını bildirən sözlər:** *palm* (Latın *palma*), *pear* (Latın *pirum*), *plum* (Latın *prunum*), *rose* (Latın *rosa*), *lily* (Latın *lilium*), *plant* (Latın *planta*) *etc.*
6. **Dini anlayışları ifadə edən sözlər:** *angel* (Latın *angelus*), *church* (Latın *cyriaca*), *clerk* (Latın *clericus*), *disciple* (Latın *discipulus*), *monk* (Latın *monachus*), *nun* (Latın *nonna*), *pope* (Latın *pepe*) *etc.*

I.R. Galperin yazır: “Xüsusi adları nəzərə almasaq, bu dövrdə ingilis dilinə Latın dilindən təxminən 400-450 söz daxil olmuşdur” (3, s. 123-140).

Norman işğalı dövründə ingilis dilinə Latın dilinin təsiri alınma sözlərin üçüncü səviyyəsində öz əksini tapır. Bu alınmalar, əsasən, yazılı yolla alınmış və birinci səviyyədəki sözlər qədər geniş istifadə dairəsi qazana bilməmişlər. Bu cür daha çox elmi dilə aid edilirdi və sonluq morfemlərinə görə digər alınmalardan seçilirdi. Məsələn: 1) – **ate** sonluğu ilə bitən feillər - *seperate*, *translate*, *exaggerate*, *congratulate* *etc.* 2) – **ute** sonluğu ilə bitən feillər – *prosecute*, *constitute*, *execute*, *etc.*

İngilis dilinin Skandinaviya mənşəli leksika həm lüğət tərkibindəki işlək sözləri, həm də Normand mənşəli toponimlərini əhatə edir.

a) Skandinavlardan ingilislərlə sıx əlaqələri nəticəsində ingilis dilinə xeyli Skandinav sözlər daxil olmuşdur. Onlar Skandinav ingiliscəsinin lüğət tərkibini xeyli zənginləşdirmiş və mənaca rəngarəng etmişdir. Həmin sözlər Skandinaviyanın reallığının müxtəlif sahələrinə aiddir. Bu sözlərin bir qrupu Skandinavlardan maddi və mənəvi mədəniyyətini əks etdirir.

Bunların sayı o qədər çoxdur ki, onları mənaca qruplara bölüb hər biri haqqında ayrıca danışmaq lazım gəlir. Onlar arasında heyvanlar aləmini bildirən sözlər xüsusilə çoxdur. Bunun səbəbi Skandinaviyanı fərqləndirən onun zəngin, çoxnövlü heyvanlarıdır. İngilis dilinin Skandinav variantında işlənən normand mənşəli sözlərin bir qrupunu ayrılıqda gözdən keçirək:

“**Billy**” - qalay qab içərisində çay qayntmaq və yemək bişirmək üçün istifadə olunur. Ona *billy-can* və *billy-pot* tərkibində rast gəlinir.

“**Bunya-bunya**”-aborigenlərin dilində bitki adı. Bu bitkinin toxumlarını ölkənin yerli xalqı yemək bişirərkən istifadə edirlər.

Skandinav bitki adlarının bir qrupu ölkənin yerli xalqlarının dillərindədir; *brigalow, gidgee, mulga, myall, yarrah* və s. Avropalı gəlmələrin 200 ildən artıq bir müddətdə yerlilərlə əlaqəsi onların dilində əks olunmaya bilməzdi. Bu alınma sözlərin böyük əksəriyyəti məhz Skandinav realiyaları ilə, o cümlədən də ölkənin zəngin bitki aləmi ilə bağlıdır.

“**Briglow-bu**” - elmi ədəbiyyatda “*acacia herpophylla*” adlanan akasiyanın adıdır. Onlar Yeni Cənubi Uels və Kvinslend ştatlarında daha çox işlənir.

“**Jarrah-Eucalyptus marginata**” adı akasiya növünün yerli adıdır. O ölkənin qərb hissəsində geniş yayılmışdır. Qabığının tünd qırmızı rəngdə olmasına və möhkəmliyini görə əvvəllər bu ağac “**mahogany**” adlandırılmışdır, çünki aborigenlərin dilində bu söz qırmızımtıl rəngi bildirir.

“**Booerang-bu**”, Skandinav yerli əhalisinin qədimdən bəri işlətdiyi məşhur silahın adıdır. Bu silahın əsas xüsusiyyəti ondan ubarətdir ki, o atıldıqdan sonra yenidən atıldığı nöqtəyə qaydır. Həmin sözün Skandinavların dilindəki “**woomera**” sözündən olduğu göstərilir.

“**Cooe (coo-ee) (kui)**”. Skandinaviyada meşənin dərinliklərində bir-birini axtararkən çıxardıqları səs. Bu səs onlar arasında öz xalqdan almış ingilislər də işlətdikləri üçün onların dilinə daxil olmuşdur.

“**Corrobree**”-aborigenlərin səs-küyü bayramlarından biri. Bu bayram zamanı dini ayinlər icra olunur və rəqs edilir. Bu bayramın adı hətta frazeologiyaya daxil olmuşdur: “*corroboree water*” Avstraliya ingiliscəsində “ucuz şərab” mənasını ifadə edir.

Didgeridoo (didgeridu) - “musiqi borusu”. Skandinavların işlətdiyi musiqi aləti. **Kangaroo**- Skandinaviya ölkəsində yayılmış heyvan növü olub, eyni zamanda bir çox məcazi mənalarda da işlənmişdir. Məsələn, yerşi kenquru yerşinə oxşayan qadınlara aid “**kangaroo droop**” ifadəsi işlənir.

“**Kangaroo hop**”, “**cangaroo dog**”- Skandinaviyada oyun adı kimi də işlənir. O çox məşhur heyvan olduğundan onun adı “insafsızlıq etmək”, “haqsız olmaq” “to have kangaroos on one’s top paddock”-o adamlara aid edilir ki, ailə üzvlərinin heç də hamısı evdə olmur, müxtəlif yerlərə səpələnir; to kangaroo a car – maşını çoxsaylı tormozlarla, silkələ-nə-silkələ-nə sürmək; kangaroo court-düzgün işləməyən haqsız qərarlar qəbul edən, məhkəmələr haqqında işlədilir və s.

“**Koala**”- çantalı ayı. Bu Skandinaviyada nadir heyvanlarından biridir. O, Skandinav kimi ölkənin rəmzlərindən biridir. İngilis dilinin Skandinav variantında O həm də dingə adlanan heyvanı bildirir. Məcəzi mənası “vəhşi”dir.

“**Yakka**”- mənşəli bu söz “ağır” mənasında işlənir.

“**Yarrah**”- Skandinav dilində evkaiptin növlərindən birinin addıdır. Məcəzi mənada da işlənir...Yowi-aborigenlərin dilində bəli, hə nidası mənasındadır. Yalnız intibah dövründə mütəxəssislərin qədim yunan mədəniyyəti ilə maraqlanmağa başladığı bir zamanda yunan mənşəli sözlər bir başa ingilis dilinin lügət tərkibinə nüfuz etdi. Bu cür alınmalara aşağıdakıları aid etmək olar: **lexicon, myth, petal, sympaty, etc.** Bu dövrdə həmçinin klassik Latın dili vasitəsilə *athlete, drama, gymnastics*; fransız dili vasitəsilə **astronomy, dialect, geograpy, geometry, idiom, theatre, tragedy etc.** kimi sözlər də ingilis dilinə daxil oldu. Hər hansı bir dildə yunan elementlərinin nə dərəcədə geniş yayıldığı anlamaq üçün hər hansısa bir elm sahəsinin hətta müəyyən qolunda bu dildən alınmış sözlərin hansı tezlikdə işləndiyini müşahidə etmək kifayətdir. Aşağıdakı söz və terminləri ingilis dilçiliyi yunan dilinə borcludur; *analysis, antonym, archaism, chorus, democracy, dialogue, epilogue, etymology, euphemism, neologism, epos, gymnastics, homonym, hyperbole, lexicology, metaphor, metonymy, polysemy, physics, philology, philosophy, rhythm, synonym, scheme, scene, tragedy, prologue etc.*

Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. “Лексикология английского языка” adlı kitabda müəlliflər öz fikirlərini belə izah edirlər: “Məlumdur ki, german tayfaları anqlar, sakslar, yutlar V əsrdə Britaniya adalarına yürüş edərkən yerli xalqla – kelt tayfaları ilə qarşılaşdılar. Bu prosesin davamlı surətdə inkişafı aşağıdakı üç istiqamətdə nəticələndi: 1) skandinavizmlər anglo-sakson mənşəli sözləri lügət tərkibində sıxışdırıb çıxardı; 2) skandinavizmlər anglo-sakson mənşəli sözlərin rəqabətinə davam gətirə bilmədi: Buna görə də bu dildən ingilis dilinə keçən sözlər əsasən gündəlik həyatda işlənən sözlərdir” (4, s. 36-42).

Maraqlıdır ki, Normand adalarında ov etməklə bağlı yer adları yoxdur, Çünki ovçuluq əsas peşə olduğundan və bu peşə bütün ərazilərdə geniş yayıldığından həmin saysız ov yerləri ad ilə ifadə etməyə ehtiyac meydana çıxmamışdır.

Normand adaları balıqçılıq üçün səciyyəvi olmadığından və bu peşə az istifadə olunduğundan müəyyən ərazilərdə balıqçılıqla bağlı yer adlarının meydana çıxması zərurəti olmamışdır. Belə ki, bu yerlərdə az-az balıq tutulduğundan həmin yerlərin balıq tutmaqla əlaqədar adların istifadəsinə ehtiyac yaranmamışdır.

Nəticə: Beləliklə, aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, ingilis dilinin lügət tərkibi sözlərin mənşəyinə görə müxtəliflik təşkil edir. İngilis dili öz tarixi inkişaf prosesində külli miqdarda alınma söz qəbul etsə də, bu dilə xarakterik xüsusiyyətlərini də qoruyub saxlaya bilmişdir.

Fonetik dəyişikliklər Cənubi Normandiyada (həmçinin Qərbi Normandiya) kim razılığa gəlmişlər ki, bu model İngiltərədə 15 və 16-cı əsrlərdə baş vermiş və Böyük sait dəyişməsinin daşlaşmış bir qalığıdır. Böyük Sait Dəyişməsi (Great Vowel Shift) bütün İngilis sait sisteminin Orta əsr İngilis dilindən tutmuş müasir İngilis dilinə qədər dəyişməsinə deyilir. Skandinav İngilis dilinə digər bəzi özəl xüsusiyyət sözlərdə prerotik (r-dan öncə) saitlərin paylanmasıdır. Skandinav İngilis dilində iki sait arasında yerləşən [r] səsinə öncə yerləşən [a] səsinin [v] səsi ilə əvəz olunması kimi mövcud modelə müqavimət göstərmək Skandinav dilində prerotik saitlərin nəzərə çarpan aspektidir.

Sorry, tomorrow, borrow, sorrow və Laura kimi sözlər Skandinav İngilis dilində məcburi olaraq bu modelə əsasən tələffüz olunurlar. Florida, orange, oracle, Norwich, adorable, thesaurus kimi sözlərlə (a) əvəzinə (v) səsinin işlənməsi dəyişkən şəkildə aşkarlanır.

Göründüyü kimi, ingilis dilinin müxtəlif variantlarının yaranmasında, həmin variantların lüğət tərkibinin formalaşmasında, yerli dillərin təsiri olduqca böyükdür. Bu baxımdan, ingilis dilinin Skandinaviya variantının meydana çıxmasında yerli əhalinin həyat tərzini, adət və ənənələrini, onların mifoloji, dini baxışlarını əks etdirən leksik təbəqənin rolu olduqca böyük olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasova B. Söz alma hadisəsinin əsasları. Bakı, 1995. səh: 145-148.
2. Haugen. The analysis of linguistic borrowings. New York, 1956. page: 18-20.
3. Galperin I.R. Stylistic. Moscow: Higher School, 1997. page: 123-140
4. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка, Высшее образование, Дрофа, 1999. page: 36-42.

Açar sözlər: alınma sözlər, assimilyasiya, skandinav dilləri, dialektlər, tipologiya

Key words: Acquisition words, assimilation, Scandinavian languages, dialects, typology

Ключевые слова: заимствованные слова, ассимиляция, скандинавские языки, диалекты, типология

Резюме

В данной статье рассматривается появление заимствованных слов в английском языке с исторической точки зрения. Известно, что основная причина для заимствования новых слов – это появление новых понятий в словарном запасе языка. В принятии нового понятия для создания новых определений также принимаются во внимание заимствованные слова из других языков. Таким образом, некоторые заимствованные слова попали в английский язык после размещения германских племен на Британских островах, некоторые из латинского языка в VI-VII вв., большая часть во время скандинавской оккупации в IX- XI вв. а также из греческого языка в эпоху возрождения, другой поток в XIV-XVI вв., и т.д.

Summary

This article deals with the appearance of borrowings in English from the historical point of view. It is known that the main reason for acquiring new words is the appearance of new concepts in the vocabulary stock of the language. In the way of adoption of an unknown concept for the establishment of new definitions, the borrowing process of new words from other languages is also taken into account. Thus, some loan words appeared in English after the placement of Germanic tribes on the British Isles, some of the Latin language from the VI-VII centuries, most during the Scandinavian occupation in the IX-XI centuries.

Dos. L.Ələkbərova